

وقتی از تجارت آب مجازی صحبت می‌کنیم، یعنی درباره آب پنهان‌شده در صادرات و واردات آب یک کشور یا یک منطقه و یا در سطح دنیا صحبت می‌شود. البته این تجارت به‌طور غیرمستقیم به آب مربوط است و به‌طور مستقیم خود کالای مورد مبادله در فرآیند تجاری مورد توجه است.

آب مجازی از واقعیت تا خیال

روزنه‌ای متفاوت به اقتصاد جهانی و اقتصاد آب

انوش نوری اسفندیاری

پژوهشگر حوزه آب

چرا باید خواند:

- چرا آب را محتاطانه مصرف نمی‌کنیم؟
- به نظر می‌رسد که نقشه راه تجارت آب مجازی با عبور از تحلیل‌ها و نقدهای ریشه‌ای از شرایط کشور، می‌تواند تهیه شود. انوش نوری اسفندیاری در این مقاله به اهمیت آب مجازی و تجارت آب پرداخته است.

موجود در هر کشور تحلیل شود و برای دگرذیسی و تحول نظام حکمرانی آب در آینده نیز به ناگزیر باید درباره آن چاراندیشی شود. مجموعه سیاست‌های حاکم بر بخش‌های تولیدی (از جمله سیاست‌های مرتبط با آب) بر انتخاب‌ها و کارایی و نحوه تقاضای آب و سایر نهادهای آنها و میزان مصرف آنها به‌ازای هر واحد محصول تولیدشده مؤثر است. در اغلب کشورها چون آب محصولی است که تاکنون کالای عمومی محسوب می‌شده و آثار جانبی مثبت در تامین آن مدنظر دولت‌ها قرار داشته، معمولاً با در نظر گرفتن یارانه‌های زیاد، در اختیار تولیدکنندگان قرار گرفته است. بنابراین تامین و قیمت‌گذاری آب با دخالت‌های زیاد دستگاه‌های حکومتی در سازوکارهای فرمان - کنترل دستگاه سیاسی، اداری دولتی انجام می‌شود. در نتیجه نباید انتظار داشت که در این انتخاب‌ها چندان موازنه ارزش و هزینه آب منظور شده باشد.

بهره سخن چیست؟ ورود مفاهیم جدید در کشور ما همیشه همراه با فضای افرای آمیزی بوده است که این امر مانع از بهره مناسب از نوآوری‌های شناختی و ادراکی به ویژه در میان خبرگان و نخبگان است. این موضوع به طور کلی درباره مفهوم آب مجازی و تجارت آب مجازی نیز صدق می‌کند. یعنی استفاده از تئیهایی چون توجه به آب مجازی، راه نجات کشور از بحران کم‌آبی، یا موضوع را مدت زیادی در سطح اطلاع‌رسانی از میزان آب مندرک در هر کالا با مفروضات مختلف نگاه داشتن، محدود کردن بحث به سیاست‌های واردات و صادرات مواد غذایی، یا وصل کردن آن در توجیه سیاست‌های در دست اقدام، نمی‌تواند رویش نوآوری در سیاست‌گذاری‌های مرتبط با آب را موجب و پیشرفت مناسبی را در این مسیر محسوب شود (به ویژه در میان جامعه نخبگان و خبرگان). خود آقای آلن از این روزنه مباحث جدی و مهمی را چون ارزیابی رژیم غذایی در وضع موجود و آینده نقد وضعیت کشاورزی در کشورهای صنعتی، تحلیل سیاست‌های آبی چالش برانگیز در بریتانیا، امریکا و اسپانیا (از جمله طرح‌های انتقال آب در این کشور) و کشورهای بریکس چون چین و برزیل، مطرح کرده است. به نظر می‌رسد که تهیه نقشه راه تجارت آب مجازی نیز با عبور از این نوع تحلیل‌ها و نقدهای ریشه‌ای از شرایط کشور، می‌تواند تهیه شود. انتظار این است که رویدادهایی چون اولین کنفرانس بین‌المللی تجارت آب مجازی، گام برداشتن در این مسیر را هموار کرده باشد. اینکه تا چه حد به این انتظار پاسخ داده شده است، موضوع بررسی مستقلی می‌تواند باشد. ■

نشانه‌های آب مجازی چه می‌گویند؟ نشانه‌های آب مجازی از معادل میزان آبی که در فرآیند زنجیره تامین و عرضه کالاها مختلف ممکن است مصرف شده باشد، خبر می‌دهند. این معادل‌سازی ممکن است برای کل تولیدات یک کشور باشد، یا برای بخشی باشد که صادر می‌شود یا آنچه که در داخل تولید نشده و وارد کشور می‌شود. حاصل جمع آب پنهان در تولیدات یک کشور به‌علاوه آب پنهان واردشده، کل آب به‌کار گرفته‌شده برای نظام اقتصادی یک کشور را نشان می‌دهد که اگر بر جمعیت آن تقسیم شود، نشانگر دیگری به اسم ردپای آب یا «برانه» را به دست می‌دهد. وقتی از تجارت آب مجازی صحبت می‌کنیم، یعنی درباره آب پنهان‌شده در صادرات و واردات یک کشور یا یک منطقه و یا در سطح دنیا صحبت می‌شود. البته این تجارت به‌طور غیرمستقیم به آب مربوط است و به‌طور مستقیم خود کالای مورد مبادله در فرآیند تجاری مورد توجه است. چون تاثیر ارزش اقتصادی آب در هزینه و قیمت این کالاها ناچیز ارزیابی می‌شود. به عقیده تحلیل‌گران این نشانگر، همین امر موجب کژفشاری‌های زیادی در عرضه و تقاضاها در کشورها و اقتصاد جهانی از نظر برنامه‌ریزی و مصرف آب شده است.

مشکل اصلی در کجاست؟ آلن دلیل اصلی محتاطانه مصرف نکردن آب را به قیمت آب منتسب می‌کند و می‌گوید: «باید خیلی زود راهی برای قیمت‌گذاری آب پیدا کنیم در غیر این صورت، حتی کشورهای صنعتی نیز قادر نخواهند بود غذا و آب کافی به دست آورند و توهم امنیت آب و غذا در سطح ملی دود می‌شود و به هوا می‌رود.» وی در جای دیگر اظهار می‌دارد: «برای دست‌یابی به شیوه‌ای پایدار در مصرف آب و ارزش‌گذاری منابع آب، باید هزینه‌های تولید و قیمت آن هم‌تراز باشند. در غیر این صورت قواعد اقتصادی عرضه و تقاضا (حتی بیشتر از امروز) ما را به‌سوی الگوی از مصرف آب سوق خواهند داد که هم از نظر زیست‌محیطی و هم اقتصادی ساده‌انگانه است. مهم این است که باید برای آب ارزشی بیشتر قابل بود. به‌عبارت دیگر، ارزش آب نباید صرفاً بر مبنای هزینه‌ها و قیمت آن برآورد شود (گرچه در شرایط کنونی این نیز پیشرفت قابل توجهی خواهد بود).» استفاده از این مفهوم برای آشکارسازی رویدادهایی که ما به‌سادگی متوجه نمی‌شویم و اقدامات برای نهادی کردن بعضی سیاست‌ها و هدف‌ها و از جمله قیمت‌گذاری آب از موضوعاتی است که او در این کتاب به آن پرداخته است. اما تامل در سؤالاتی چون «چرا و به چه میزان استحصال و مصرف آب به سازوکارهای اقتصادی وابسته است؟ چرا قواعد اقتصادی ممکن است اقدامات جمعی خطرآفرینی را برای اقتصاد و محیط‌زیست ایجاد کند؟ برای برآورد و لحاظ داشتن ارزش آب چه اقدامات نهادی باید انجام داد؟» این مسئله اهمیت اصلی دارد. هرچند خود آقای آلن هم در کتابش به این موضوعات پرداخته است، اما موضوع آن قدر عمیق و گسترده است که فراتر از حوزه تخصصی یا توانایی‌های فردی اوست. یعنی واقعا نیاز به انجام پژوهش‌ها و مطالعات چندرشته‌ای و بین‌رشته‌ای با توجه کامل به وضعیت بین‌المللی و شرایط هر کشور دارد. موضوعی که به نوعی خود آقای آلن در توصیه‌های ویدئویی‌اش به اولین کنفرانس آب مجازی مورد تاکید قرار داد. در نتیجه تلاش برای پاسخ به این نوع سؤالات است که می‌تواند توان و ظرفیت سیاست‌گذاران و کنشگران عرصه اقتصادی و محیط‌زیستی هر کشور را در استفاده از این نوع نشانگرها افزایش دهد.

در سطح اقتصاد ملی، چرا تخصیص و توزیع آب با سازوکارهای بازار و اقتصاد چندان مرتبط نیست؟ این موضوع یکی از سؤالات اصلی است که باید در نظام

نکته‌هایی که باید بدانید

- نشانه‌های آب مجازی از معادل میزان آبی که در فرآیند زنجیره تامین و عرضه کالاها مختلف ممکن است مصرف شده باشد، خبر می‌دهند.
- مجموعه سیاست‌های حاکم بر بخش‌های تولیدی (از جمله سیاست‌های مرتبط با آب) بر انتخاب‌ها و کارایی و نحوه تقاضای آب و سایر نهادهای آنها و میزان مصرف آنها به‌ازای هر واحد محصول تولیدشده مؤثر است.
- ورود مفاهیم جدید در کشور ما همیشه همراه با فضای افرای آمیزی بوده است که این امر مانع از بهره مناسب از نوآوری‌های شناختی و ادراکی به ویژه در میان خبرگان و نخبگان است. این موضوع درباره مفهوم آب مجازی و تجارت آب مجازی نیز صدق می‌کند.